

प्रस्कण्वः काण्वः। अश्विनौ। गायत्री

एषो उषा अपूर्व्या व्युच्छति प्रिया दिवः। स्तुषे वामश्विना बृहत्॥ १ ॥०४६ ॥०१

एषा- इयम्। उषाः- ज्ञानोदयदेवता। प्रिया। दिवः- चिदाकाशात्। व्युच्छति- तमो वर्जयति।
अश्विना- हे अश्विनौ। वाम्- युवाम्। बृहत्- महत् यथा भवति तथा। स्तुषे- स्तौमि। षुञ्
स्तुतौ ॥१॥

या दस्त्रा सिन्धुमातरा मनोतरा रयीणाम्। धिया देवा वसुविदा॥ १ ॥०४६ ॥०२

दस्त्रा- दर्शनीयौ। रोगोपक्षपयितारौ वा। सिन्धुमातरा- हृदयसमुद्रमातृकौ। समुद्रो हृदयप्रतीकः
श्रुतौ। वसुविदा- चित्तवृत्तिनिरोधविदा। वसु स्तम्भे। निवासभूतस्वरूपविदा। वस निवासे। धिया-
धारणया। रयीणाम्- संपदाम्। मनोतरा- मनसस्तारयितारौ। देवा- द्योतकौ ॥२॥

वच्यन्ते वां ककुहासौ जूर्णायामधि विष्टपि। यद्वां रथो विभिष्यतात्॥ १ ॥०४६ ॥०३

जूर्णायाम्- स्तुतायाम्। जरतिशब्दः स्तुत्यर्थे प्रयुक्तः। विष्टपि अधि- स्वर्लोके। वाम्- युवयोः।
रथः- लक्ष्यप्रापकगतिशक्तिः। यत्- यदा। विभिः- अश्वैः। प्राणप्रतीकैः। पतात्- पतति। तदा।
वाम्- भवतोः। ककुहासः- प्राधान्यमहिमानः। ककुप्- प्रधानतया। वच्यन्ते- उच्यन्ते ॥३॥

हविषा जारो अपां पिपतिं पपुरिर्नरा। पिता कुटस्य चर्षणिः॥ १ ॥०४६ ॥०४

नरा- हे नेतारौ अश्विनौ। पिता- अस्माकं गुरुः। अपाम्- चित्ताधारशक्तिप्रवाहाणाम्। हविषा-
ध्यानभावनाभूतहविर्भागेन। पपुरिः- पूरयिता। स नूनं हविषा द्योतनशक्तीः पूरयति। जारः-

स्तोता । यास्कमते जरतिः स्तुत्यर्थः । कुटस्य- कर्मणः । चर्षणिः- द्रष्टा । कर्मरहस्यवेत्तेति भावः ।
तादृशमस्माकं मार्गदर्शकं प्रति आगच्छतम् ॥४॥

आदारो वा मतीनां नासत्या मतवचसा । पातं सोमस्य धृष्णुया ॥ १ ॥०४६ ॥०५

मतवचसा- वाचा स्वमतस्य धर्माख्यस्य ख्यापयितारौ । नासत्या- मिथ्यारहितौ । अश्विनौ । यः ।
वाम्- युवयोः । आदारः- प्रेरकः । तम् । धृष्णुया- तीव्रम् । उत्साहशीलमिति भावः । सोमस्य-
रसम् । पातम्- अनुभवतम् ॥५॥

या नः पीपरदश्विना ज्योतिष्मती तमस्तिरः । तामस्मे रासाथामिषम् ॥ १ ॥०४६ ॥०६

या । नः- अस्मान् । पीपरत्- तर्पयित् । या । ज्योतिष्मती- दीप्तिमती । ज्ञानवती । तमस्तिरः- तमो
नाशयति । ताम् । इषम्- दैवीमिच्छाम् । अस्मे- अस्मभ्यम् । रासाथाम्- दत्तम् । रा दाने ॥६॥

आ नो नावा मतीनां यातं पाराय गन्तवे । युञ्जार्थामश्विना रथम् ॥ १ ॥०४६ ॥०७

मतीनां पाराय गन्तवे- चित्तवृत्तितरणाय । नावा- नौभूतौ । नः- अस्मान् । आ यातम्-
आगच्छतम् । अश्विना । रथम्- लक्ष्यप्रापकगतिप्रतीकं भवद्वाहनम् । युञ्जार्थाम् ॥७॥

अरित्रं वा दिवस्पृथु तीर्थे सिन्धूनां रथः । धिया युयुज्ज इन्दवः ॥ १ ॥०४६ ॥०८

वाम्- युवयोः । अरित्रम्- गमनसाधनभूतम् । दिवस्पृथु- आकाशवद्विस्तीर्णम् । रथः- वाहनम् ।
लक्ष्यप्रापकगतिभूतम् । सिन्धूनाम्- चित्तसमुद्रस्य । तीर्थे- चित्ताधारशक्तिप्रवाहे । गच्छति । युवयोः
अस्मद्धृदयभूतसमुद्रे यात्रया । इन्दवः- शुष्कहृदयमपि क्लेदयन्तः । चित्ताधारशक्तिप्रवाहा रसा वा ।
धिया- अस्माकं धारणाशक्त्या । युयुज्जे- युक्ता अभवन् ॥ ८ ॥

दिवस्क्ववास इन्द्रवो वसु सिन्धूनां पदे। स्वं वव्रिं कुहं धित्सथः ॥ १ ॥०४६ ॥०९

दिवस्क्ववासः- चिदाकाशस्थमन्त्रविदः। इन्द्रवः- क्लेदनकराः। रसाः। सिन्धूनां पदे- चित्तसमुद्राणामाधारस्थाने। वसु- यच्चित्तवृत्तिस्तम्भकरं निवासभूतं स्वरूपमस्ति। तत्प्रति। गच्छन्ति। तान् विहाय हे अश्विनौ। स्वं वव्रिम्- भवतोः स्वरूपम्। कुह- कुत्र। धित्सथः- स्थापयितुमिच्छथः। कुत्रापि नेत्यर्थः ॥९॥

अभूदु भा उ अंशवे हिरण्यं प्रति सूर्यः। व्यख्यजिह्यासितः ॥ १ ॥०४६ ॥१०

भाः- परमात्मनः परं ज्योतिः। अभूत्। असितः- अन्धकारावृतः। सूर्यः- आत्मसूर्यः। स्वतो ज्योतिष्मानपि उपाधितः अन्धकारावृतः आत्मसूर्यः। अंशवे- ज्योतिषः प्राप्तये। पूर्णज्ञानलब्धये। हिरण्यं प्रति- परमात्मनो ज्योतिः प्रति। ज्ञानं प्रति। जिह्या- वाण्या। मन्त्रम्। वि- विशेषेण। अख्यत्- प्रकर्षेण अकथयत्। वाक्यप्रबन्धमकरोत्। ख्या प्रकथने। कथ वाक्यप्रबन्धे। आत्मनः परमात्मनः ज्ञानप्राप्तये मन्त्रजपो मुख्यमुपासनम् ॥१०॥

अभूदु पारमेतवे पन्था ऋतस्य साधुया। अदर्शि वि स्तुतिर्दिवः ॥ १ ॥०४६ ॥११

पारमेतवे- चित्तवृत्तितरणाय। ऋतस्य- प्रकृतिनियत्यनुसरणाख्यः। साधुया पन्था- मार्गः। अभूत्- अभवत्। दिवः- चिदाकाशसंबन्धिनी। स्तुतिः- गतिः। स्तु गतौ। अदर्शि- विशेषेण दृष्टा ॥११॥

तत्तदिदश्विनोरवौ जरिता प्रति भूषति। मदे सोमस्य पिप्रतोः ॥ १ ॥०४६ ॥१२

पिप्रतोः- अस्मान् पूरयतोः। पृ पालनपूरणयोः। सोमस्य- रसस्य। मदे- तृप्तौ। मद तृप्तियोगे। अश्विनोः। तत्तत्। इत्- एतत्। अवः- रक्षणम्। सुगतिम्। कान्तिम्। प्रीतिम्। तृप्तिम्। जरिता- स्तोता मन्त्रविदुपासकः। प्रति भूषति- अलङ्करोति ॥१२॥

वावसाना विवस्वति सोमस्य पीत्या गिरा। मनुष्वच्छम्भू आ गतम्॥ १ ॥०४६ ॥१३

सोमस्य पीत्या- रसानुभवेन। गिरा- मन्त्रेण। विवस्वति- सेवके। वावसाना- निवासभूतौ।

मनुष्वच्छम्भू- अवबोधरसयुक्तमङ्गलभूतौ। आ गतम्- आगच्छतम्॥१३॥

युवोरुषा अनु श्रियं परिज्मनोरुपाचरत्। ऋता वनथो अक्तुभिः॥ १ ॥०४६ ॥१४

परिज्मनोः- परितो गन्त्रोः। युवोः- युवयोः। श्रियम्- संपदं। माङ्गल्यम्। अनु। उषा
ज्ञानोदयदेवता। उपाचरत्- आगच्छतु। अक्तुभिः- रात्रिभिः। मनुष्यप्रज्ञाभिः सह। ता-
प्रकृतिनियतिम्। वनथः- संभजेथे॥१४॥

उभा पिबतमश्विनोभा नः शर्म यच्छतम्। अविद्रियाभिरूतिभिः॥ १ ॥०४६ ॥१५

अश्विना। उभा। पिबतम्- रसमनुभवतम्। उभा। नः- अस्माकम्। अविद्रियाभिः-
अकुत्सिताभिः। द्रा कुत्सायां गतौ। ऊतिभिः- रक्षाभिः। शर्म- शुभम्। यच्छतम्- दत्तम्॥१५॥

Dr. Ravi Prakash